Küresel Salgın Sonrasında Ekonomi ve Finansta Türkiye: Alternatifler ve Fırsatlar

Dr. Cem Korkut

Dr. Cem Korkut

Cem Korkut, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ), Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Türkiye Bilimler Akademisi'nde (TÜBA) Başkan danışmanı olarak çalışmaktadır. Lisansını, Türkiye derecesi ile burslu olarak girdiği TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB ETÜ) İktisat bölümünde yüksek onur öğrencisi olarak tamamlamıştır. 2011 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı AYBÜ'de 2014'te bitirdiği yüksek lisans tezinde günümüzdeki İslami finans kurumlarının öncüsü olarak nitelenen para vakıfları üzerine çalışmıştır. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde (İZÜ) İslam ekonomisinde sermaye oluşumu, birikimi ve yapısı konusundaki tezi ile 2018 yılında doktora derecesi almıştır. İslam ekonomisi, İslami bankacılık ve finans, para vakıfları gibi konularda yayımlanmış ulusal ve uluslararası makaleleri, kitap bölümleri bulunan Dr. Korkut aynı zamanda Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi'nin (ADAM) aktif bir üyesi olup bu merkezdeki İslam Ekonomisi Okulu'nun yürütücüsüdür. İslam ekonomisi, İslami Bankacılık ve Finans, Makroekonomik politikalar, uzun dönemde dünya ekonomisi, Osmanlı iktisat tarihi ve farklı toplumların iktisadi kalkınma paradigmaları üzerine çalışmaktadır.

Cem Korkut, Ph.D.

Cem Korkut, Ph.D. is Assistant Professor at the Department of Economics of Ankara Yildirim Beyazit University (AYBU). He is also the advisor to the President at the Turkish Academy of Sciences (TUBA). He graduated from TOBB University of Economics and Technology, where he entered with a full scholarship, as a high honor student in 2011. He completed his MA in Economics at AYBU in 2014. He studied Ottoman cash waqfs (pioneer of current Islamic/interest-free financial institutions) in his MA thesis. He completed his Ph.D. at Istanbul Sabahattin Zaim University (IZU) with a thesis on capital formation, accumulation, and structure in Islamic economics in 2018. Having national and international papers and book chapters on topics such as Islamic economics, Islamic banking and finance, and cash waqfs, Dr. Korkut is an active member of the Ankara Center for Thought and Research (ADAM) and executive of Islamic Economics School. His main academic interests are Islamic Economics, Islamic Banking and Finance, Macroeconomic Policies, World Economy in the Longue Durée, Ottoman Economic History and Economic Development Paradigms of Different Societies.

Küresel Salgın Sonrasında Ekonomi ve Finansta Türkiye: Alternatifler ve Fırsatlar

Dr. Cem Korkut
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ckorkut@ybu.edu.tr

Özet
COVID-19 küresel salgını tüm dünyada köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Salgın sürecinin ekonomik, finansal ve ticari olarak sebep olduğu değişim ve dönüşümün salgın sonrası dönemde de devam edeceği öngörülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm ülkeler için risk ve tehditler içerdiği gibi her ülkenin özelliklerine göre alternatifler ve fırsatlar da sunmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için bu durum pandemi sonrası dönemde büyüme ve kalkınma için yeni imkânlar doğurmuştur. Türkiye, uzun süredir ekonomik ve finansal anlamda potansiyelini yakalama gayreti içerisindeydi. Fakat COVID-19 küresel salgını tüm dünyada yeni bir dönemi beraberinde getirdi. Bu dönem tüm ülkeler için içerisinde yeni meydan okumalar barındırıyor. Türkiye de bu meydan okumalar ile yüzleşmek ve optimum çözümler üretmek durumundadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin küresel salgın sonrası dönemde ekonomik ve finansal olarak önünde bulunan fırsatlar genel özellikleri itibariyle irdelenecektir. Türkiye'nin yeni dönemde izlemesi gereken ekonomi politikalarına yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler
küresel salgın sonrası dönem, yeni normal dönemde ekonomi, Türkiye'nin ekonomi ve finans politikaları, ekonomik iş birlikleri, İslami finans ve fırsatlar, ticaretin çeşitlendirilmesi, yerli ve milli üretim

Turkey in Economics and Finance after the Pandemic: Alternatives and Opportunities

Abstract

COVID-19 pandemic causes radical changes all over the world. The economical, financial and commercial change and transformation caused by the pandemic will continue in the post-pandemic period. These changes and transformations include risks and threats for countries, as well as alternatives and opportunities according to the characteristics of each country. This situation has given new opportunities for growth and development to developing countries like Turkey in the post-pandemic period. Turkey has been in the efforts of catching its potential in economic and financial aspects for a long time. But the COVID-19 global outbreak brought a new era all over the world. This era has new challenges for all countries.Turkey has to face this challenge and should produce optimal solutions.

In this study, the economic and financial opportunities in front of Turkey in the aftermath of the global epidemic will be discussed as general characteristics. There will be recommendations for economic policies to be followed in the new period for Turkey.

Keywords

post-pandemic period, economy in new normal period, economic and financial policies of Turkey, economic cooperation, Islamic finance and opportunities, trade diversification, domestic and national production

Giriş

Dünyanın seyri değişiyor; gücü elinde tutan çok az sayıda elitin, ülkeleri, toplumları ve küresel ekonomiyi yönettiği bir dünya düzeninden, toplumların yani çoğunluğun kendi kaderlerine karar verdiği ve sistemde söz sahibi olduğu bir dönemin sancılarını yaşıyoruz. Dünyanın tekrar kendi yatağında akmaya çalıştığı bir dönemdeyiz. Bu dönemde yüzyıllar boyu ekonominin merkezi olmuş coğrafyaların, ticaret yollarının, ülkelerin önemi artıyor. Bu durum kimileri için bir tehdit algısı oluştururken, kimileri bu durumu fırsat olarak görüyor. Son 200 yılın ekonomik, politik, sosyal ve kültürel dünyası üzerinde hegemonyasını kurmuş olan Batı, artık eskisi kadar yerinden emin değil. Karşısında ise büyüdükçe ve kalkındıkça kendisine tekrar güveni gelen bir Doğu var. Çin ve Hindistan başta olmak üzere Doğu'nun, kadim medeniyet geleneklerinden güç alması ve 200 yıl geriden gelmenin vermiş olduğu hırs bu ülkelerin geleceğe yönelik umutlarını yükseltiyor. Ortadoğu, Orta Asya, Güney Asya ve Uzakdoğu, hatta kimi yerlerde Kuzey Afrika, olarak tanımlayacağımız Doğu mevcut ekonomik sisteme çok ciddi bir meydan okumanın peşinde gibi görünüyor.

İpek Yolu'nun ve genel olarak Doğu'nun sahip olduğu ticaret yollarının canlılığını kaybetmesi ve Avrupa'nın yani Batı'nın yükselişe geçmesi Batı düşünce sisteminde *Batı'nın yükselişi ve geri kalanın düşüşü (Rise of the West, decline of the rest)* olarak tanımlanmıştır (Chirot, 1985; Hall, 1986). Bu ayrışma Grafik 1'de daha iyi görülmektedir.

Grafik 1. Ülkelerin kişi başı GSYİH'lerinin tarihsel süreç içerisindeki değişimi

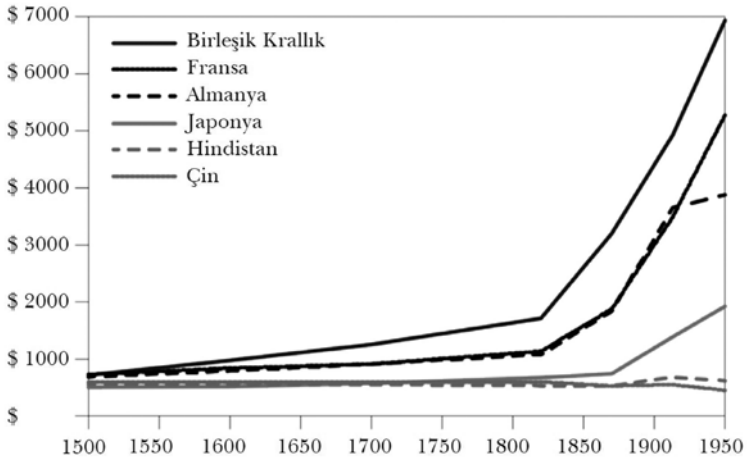

Kaynak: *Vries (2013, s. 318)*

Bu tarihi süreçten günümüze yani 20. ve 21. yüzyıla geldiğimizde İpek Yolu'nun devletlerarasındaki ilişkilerin yapısından ötürü istenilen verimlilikte gerçekleşmediği görülmektedir. Fakat son dönemdeki gelişmeler bu bölgenin doğal bir şekilde eski önemini kazanması yönünde cereyan etmeye başlamıştır. Medeniyetlerin doğduğu ve sadece ticari metaların değil kültürlerin, dinlerin, fikirlerin ve bir bütün olarak toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik olarak taşındığı bu yol doğu medeniyetinin zenginliğinin batı medeniyeti tarafından tanınmasını da sağlamıştır. Bu coğrafya dünya ekonomisin devi olan Çin ve dünyanın en büyük pazarlarından olan Avrupa arasında tekrar eski gücüne dönerken Türkiye de tarihsel süreçteki rolü, stratejik konumu ve bölge ülkeleriyle olan doğal yakınlığı ile bu yeniden yükselişte en önemli aktörlerden birisidir. Özellikle 2008 ekonomik kriziyle prestiji sarsılan ve son küresel salgından sonra da ekonomik ve insani anlamda etkinliği sorgulanan Batı'nın yeni dönemde kaybettiği saygınlığı sağlama yönünde adımlar atacağı açıktır. Son dönemde kazanmış olduğu ekonomik güce rağmen Çin'in küresel salgının başladığı ülke olma imajını kolay bir şekilde atlatması çok zor görünmektedir. Bu durum bulunduğu konumu, tarihsel bağları, demografik özellikleri ve üretim potansiyeli ile bu süreçte Türkiye'ye önemli bir gelişme alanı açmaktadır.

Yaşlanan fakat ekonomik gücünü korumaya çalışan bir Batı (Avrupa) ve nüfusunu bir ekonomik güç olarak kullanan bir Doğu (Çin, Hindistan vb.) arasında konumu sebebiyle yüzyıllardır köprü olmuş ve sadece taşınan ekonomik değeri olan mallardan değil kültürel birikimlerden de faydalanma imkânı olan bir Türkiye bu güzergâhın tekrar önem kazanmasıyla birlikte en çok etkilenecek ülkelerin başında gelmektedir. Salgın sonrası yeni dönem ise bu etkiyi katlayacak bir potansiyel oluşturmuş görünmektedir.

Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir koridor olan Türkiye dünyada yaşanan ekonomik güç-eksen kaymalarının ekonomik ve sosyal etkilerine maruz kalmaktadır. Mirasçısı olduğu kadim Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ulaşmış olduğu sınırlar ile bir Batı medeniyetinin, bulunduğu konum ve dinî manada Doğu medeniyetinin birikimlerini yoğurma fırsatı bulmuş olan Türkiye iki eksenin de gelişmesine duyarlı ekonomik ve politik potansiyele sahiptir. Son 20 yıl içerisinde Türkiye'nin topyekûn gelişimi ve bu süreçte sağlıktan altyapıya ekonomiden finansa yapılan yatırımların meyvelerinin görünmeye başlamış olması, Türkiye'nin küresel salgın sürecindeki başarısının sırrı olmuş ve onu salgın sonrası dönemin gelişme potansiyeli yüksek ülkelerden birisi olarak anılmasını sağlamıştır. Bu noktada önümüzdeki dönemdeki potansiyeli ve fırsatları anlamak için uzun zamandır gündemde olan güç-eksen kayması tartışmalarına odaklanmak gerekir.

Güç-Eksen Kayması Tartışmaları

Hobson (2004) 500-1800 yılları arasında Doğu medeniyetinin Batı medeniyetinden daha gelişmiş olduğunu iddia eder. Batı medeniyetinin gelişmesinde ve günümüzdeki başarısında Afrika, Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun da payı olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde Sezgin (1967 & 2007) İslam medeniyetlerinin tarihte sahip olduğu bilim ve teknoloji mirasının günümüz dünyasını nasıl etkilediğini gösteren eserler ortaya koymuştur. Ama dünya iktisadi tarihi yazılırken *batı-merkezli (eurocentric)* bir literatür oluştuğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu tarih okuması dünya tarihine şekil veren gelişmeleri Batı (Avrupa) merkezli olarak görür. Öbür yandan Gürsakal & Kaya (2013) oluşan bu tarih yazımında çağın şartlarının getirmiş olduğu zorunluluklardan bakmak gerektiğini ve dönemin şartlarının bu tarih yazımını geliştirdiğini söylemektedir. Bu görüş kısmen kabul edilebilir. Çünkü 18. yüzyılda merkantilizmin getirdiği zenginleşme, akabinde 19. yüzyılda sanayi devrimi ve 20. yüzyılda teknoloji devrimleriyle Batı'nın bu aşamada öne geçtiği ve dünyanın ekonomik güç ekseninin kuzey-batı diyeceğimiz Avrupa-Kuzey Amerika yani Atlantik bölgesine kaydığı söylenebilir. Fakat bu yazın bir süre sonra sistematik olarak belirli bir sistemin dayatıldığı ve bir bölgenin yahut toplumun diğer toplumlara oranla daha medeni, daha modern vb. üstün özelliklere sahip olduğu görüşüyle perçinlenerek diğer toplumlara dikte ettirilmiştir. 21. yüzyılda ise mevcut gelişmeler ve projeksiyonlar küresel ekonomik gücün Asya-Pasifik eksenine kaydığını/kayacağını göstermektedir. Bu aynı zamanda güç ekseninin gelişmiş (Batı) ülkelerinden gelişmekte olan (Doğu) ülkelerine kaydığı manasına da gelmektedir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın toparlanma süreci sırasında ABD'nin ekonomik gücünü pekiştirmesi Atlantik bölgesini dünyanın ekonomik ve politik güç alanı haline getirmiştir. Üretim, ticaret ve kapasite gücünün gelişmiş ülkeler dediğimiz Batı ülkelerinin elinde olması bu ülkelerin 20. yüzyılda dünyada baskın ekonomik merkezi oluşturmalarını sağlamıştır. Fakat kapitalist sistemin sarsıldığı ilk krizlerden olan 1929 buhranı ve Batı'nın prestijini sarsan 1973 resesyonu, son olarak ise 2008 de yaşanan küresel finans krizi

dünyada farklı ekonomik güç merkezlerinin de oluşabileceğinin bir göstergesi olmuştur. 2019'un Aralık ayında Çin'de başlayan 2020 Mart ayından itibaren ise Avrupa ve Amerika kıtasını etki altına alan küresel salgının sebep olduğu ekonomik çöküşün etkisi ise henüz tam anlamıyla analiz edilme imkânı sunmamaktadır.

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın "başka alternatif yok *(there is no alternative – TINA)*" sloganının ve Fukuyama'nın (1992) *dünyanın sonu* tezinin çöktüğü ve kapitalizmin yani piyasa ekonomisinin dünyada rakipsiz, alternatifsiz tek ideoloji olduğu görüşü özellikle 2008 küresel krizi ile sarsılmıştır. Küreselleşmenin ortaya koymuş olduğu tüketim odaklı ekonomik sistem, gelişmekte olan ülkelerin tüketici odaklı ekonomik sistemlerinden üretim odaklı ekonomik sisteme döndükleri bir şekle evirilmiş, bu süreçte bu ülkelerin dünyada gayri safi yurtiçi hasılaları arasındaki payları artmış ve gelecek projeksiyonlarında, gelişmiş ülkeleri geçtikleri öngörülen tahminler yapılmıştır. Özellikle Asya'daki üretim gücü maliyetlerinin oldukça düşük olması ve nüfusun yoğunluğu üretimde Asya-Pasifik merkezli bir güç ekseni kaymasına işaret etmektedir. Sanayi üretiminin coğrafya değiştirmesi yüksek teknolojili ürünlerin üretiminin de bu bölgeye kayması ile Frank'ın (1998) *yeniden doğu* tezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Üretimin güney-doğu denilen Asya-Pasifik bölgesine kaymasıyla sermaye birikimi ve tasarruflar açısından da bu bölge atağa geçmiştir. Ayrıca nüfus yoğunluğunun çok ve genç nüfusun oranının büyük olduğu güney-doğu bölgesinin tüketim eğilimleri de yaşlanan Batı'nın tüketiminin durağanlaşmasından kaynaklı olarak Asya-Pasifik bölgesinin ekonomisini canlı tutan başka bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerdeki yeni kentsel yapılaşmalar, satın alma gücündeki büyüme, küreselleşmeye bağlı olarak dünyada artan genel bir tüketim artışı, gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemde, kuzey-batı dediğimiz gelişmiş ülkeleri ekonomik büyüklük anlamında geride bırakacağı projeksiyonların yapılmasının temel sebeplerinden birisidir. Buna ek olarak kuzey-batı dediğimiz ülkelerin ekonomik sistemlerinin üretime bağlılıktan finansal sektöre kaymasından ötürü krizlerden daha kolay etkilenebilir hale gelmesi de bu ülkelerin ekonomik ve finansal kırılganlıklarını artırmıştır. Kamu ve özel sektör borçluluğunun yüksek oluşu da bunu destekleyen başka bir faktördür. Bir üretim faktörü olan enerjinin ve doğal kaynakların Asya'da çok olması ve gelişmekte olan ülkelerin de zamanla artan enerji ihtiyacı, fakat bu durum karşısında talebin fazla arzın ise yetersiz kalması, bu kaynakların daha yoğun bulunduğu bölgelerin gelişimini ve kalkınmasını uzun vadede olumlu etkileyecektir. Buna ek olarak, gelişmiş ülkelerin ulaşmış olduğu ekonomik büyüklüğün sağlamış olduğu doygunluk noktası bu ülkelerin büyüme potansiyellerini bir nevi sınırlamıştır. Oysa gelişmekte olan ülkelerin agresif büyüme istekleri ve sahip oldukları potansiyel Solow'un (1956) yakınsama teziyle örtüşmektedir.

O halde ekonomik güç kaymasının sebepleri olarak; (1) üretim gücünün kapasitesinin gelişmiş batı ülkelerinden gelişen Asya-Pasifik merkezli doğu ülkelerine kayması, (2) Kuzey-batı dediğimiz dünyanın gelişmiş ülkelerinin tasarruf

kapasitesinin sınırlanması, dünyadaki tasarruf birikimlerinin de artık Asya-Pasifik merkezli gerçekleşiyor olması, (3) gelişmiş Batı ülkelerinin tüketimlerinin demografik ve diğer sebeplerden ötürü sınırlanması, (4) gelişmiş ülkelerde genel anlamda borçluluk-borçlanma seviyesinin yükselmiş olması ve yüksek finansallaşma oranı, (5) ülkelerin büyümesine ve üretim artışına bağlı olarak artan enerji talebi ve bu talebe sahip ülkelerin yine güney-doğu dediğimiz bölgede bulunması ve (6) gelişmiş ülkelerinin ulaştığı doygunluk seviyesinden kaynaklanan büyüme potansiyelinin sınırlanması olarak sıralanabilir (SAE, 2009, s. 3-4). Küresel salgına cevap verme refleksinin gelişmiş ülkelerde oldukça yavaş olması da son dönemde Batı'nın gücünün sorgulanmasına sebep olan gelişmelerin başında gelmektedir.

Son dönemdeki güç kaymasının getirmiş olduğu bir diğer tartışma ise soğuk savaştan sonra dünyada tekrar iki kutuplu bir yapının oluştuğudur. Zira ABD ve Avrupa'nın (Batı) yani gelişmiş ülkelerin dayandığı temel ekonomik tezler piyasa ekonomisi (kapitalizm & liberalizm), serbest ticaret ve kurumsal regülasyonlar olarak sıralanabilir. Oysa şimdi bir alternatif olarak Atlantik bölgesinden Doğu'ya kayan güç eksenindeki ülkelerde ekonomik atılımlar ve düzenlemeler devletin liderliğinde olmaktadır. Sanayi stratejileri, Ar-Ge destekleri, piyasa müdahaleleri gibi birçok düzenlemeleri öncü olarak devlet yapmaktadır. Bu gelişmeler sadece bölgelerin değil yapısal olarak sistemlerin de karşı karşıya geldiğini göstermektedir.

2. Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu dünyada Avrupa, ABD ve Rusya'nın ekonomik güçleri yanında siyasi güçlerini yarıştırdığı bir arena iken ekonomik gücün doğuya kaymasıyla şimdi Ortadoğu ve Avrasya buna tanık olmaktadır. Artık amaç komünizm yahut serbest piyasa gibi ekonomik ve siyasal ideolojilerin yayılması değil, dünya üzerindeki enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyaları, ticaret yolları, jeopolitik, jeoekonomik noktaları ele geçirmek yahut nüfuz alanına almaktır. Arap baharı sonrasında yaşanan çatışmalar her ne kadar politik ve askeri düzlemde gerçekleşiyor olsa da bu ülkelerin bulundukları konumlar, sahip oldukları doğal kaynaklar temel sebebin ekonomik olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu gelişmelerin soğuk savaş sonrası yaşanan çok sert ve katı kutuplaşmalar gibi olmayıp, ekonomik ve ticari iş birliklerinin iki güç dengesi arasında yapılabilmesi rekabetin de artık ekonomi tabanlı olacağını göstermektedir. Soğuk savaş döneminde dünya geneline yayılan artan askeri gerginlikler ve silahlanma yarışının ekonomik rekabetin yaşandığı bu dönemde askeri çatışmalar daha çok jeopolitik merkez olarak sayılabilecek Avrasya'da (Kafkaslar, Körfez, Ortadoğu vb. bölgeler) yaşanmaktadır (SAE, 2009, s. 6). Çatışmalar ise genellikle halkın iradesi ile seçilen meşru yönetimler ve çoğunlukla coğrafyadaki etkinliği kaybetmek istemeyen büyük güçlerin etkisi altındaki askeri güçler arasında geçmektedir.

Bu güç kayması ile ilgili tedbirli görüş Vries'e (2013) aittir. Vries, Neo-Malthusian bir dünyaya girildiğini düşünmektedir. Bu sebeple kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada büyümenin kısıtlanacağını iddia etmektedir. Malthus'un ilk versiyonunu 1789 yılında kaleme aldığı nüfus teorisine göre kaynaklar artan

nüfus karşısında yetersiz gelecektir (Malthus, 1992). Bu dönemin Avrupa'da merkantilizmin altın çağını yaşadığı yıllardaki gibi agresif politikaların ülkeleri olumsuz etkileyeceğini öngörmektedir. Yeni dönemin 19. ve 20. yüzyıllardan ziyade sanayileşme öncesi 18. yüzyıla daha çok benzediğini söylemektedir. Burada Vries'in gözden kaçırdığı nokta teknolojik gelişmelerdir. Ülkeler sadece yüksek teknolojili ürünler için AR-GE çalışması yapmamakta, eldeki kaynakların etkin ve tasarruflu kullanımı için de adımlar atmaktadır. Bu sebeple Çin ve Hindistan'ın agresif büyüme politikalarının kıt kaynaklardan ötürü kısıtlanabileceği teorisi bu açıdan zayıf görünmektedir. Bunun yanında son salgının Malthusian bir bakış açısıyla doğanın dünyada artan insan nüfusunu dengeleme çabası olduğunu söyleyen görüşler de ortaya çıktığı gibi bazı ülkelerin toplum bağışıklığı uygulama isteklerini dile getirmeleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Coğrafya ve Güç

Güç merkezi 200 yıl sonra tekrar yer değiştirirken, bu merkeze uzun yıllar ev sahipliği yapmış, bu merkezin bir nevi mirasçısı sayılacak Türkiye'nin bu değişimden etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye'nin bulunduğu bu coğrafya tarih boyunca da önemli bir merkez olmuştur. Örneğin Türkiye'nin güney ve güneydoğu coğrafyası, Breasted (1916) tarafından *Bereketli Hilal (fertile crescent)* olarak adlandırılan bölgenin içerisinde yer almaktadır. Verimli toprakları ile Akdeniz kıyısı (Filistin, Lübnan, Suriye, Ürdün) Irak, İran, Kuveyt, Türkiye'yi kapsayan bir bölgeyi içine alan bu hilal, birçok uygarlığın ve medeniyetin bu coğrafyada kurulmasına vesile olmuştur. Bu sebeple topluluklar dünyanın birçok yerinden daha önce birbirleriyle etkileşime geçmiş ve teknolojik, sosyal ve ekonomik ilerleme bu sayede bu coğrafyada daha önce gelişmiştir. Türkiye bu açıdan bu medeniyetlerin de mirasçısıdır. Yaşanan güç kaymasına, tarihsel perspektiften bakılması bu yüzden önemlidir. Yaşanan güç kayması aslında dünya ekonomik sisteminin kendi fıtratına dönme hareketidir. Bereketli Hilal coğrafyasına tarih boyunca üzerinde birçok medeniyet yaşadığı için genelde bu topraklara arkeolojik manada yaklaşılmıştır. Oysa bu toprakların sahip olduğu bu verimli araziler ekonomik manada da bu coğrafyanın kaderini tayin etmiştir.

Harita 1. Bereketli Hilal Bölgesi

Türkiye, bulunduğu konum sebebiyle coğrafyasının kaderine ortaktır. Her ne kadar günümüzde yaşanan siyasi ve askeri karışıklıklar yaklaşık 100 yıllık bir süreçte Türkiye'yi bu coğrafyaya yabancılaştırmış olsa da Türkiye bu bölgeyi uzun yıllar barış içerisinde yönetmiş bir devletin mirasçısı olarak bu topraklarda doğal bir nüfuz alanı elde etmiştir. Tarihte ilk kez İbn Haldun'a atfedilen daha sonra Diamond (1997) gibi başka kişiler tarafından da iddia edildiği üzere coğrafya bir kader ise Türkiye'nin bu coğrafya üzerinde proaktif ekonomik ve siyasi politikalar izlemesi gerekmektedir.

Coğrafyanın ekonomi üzerinde etkilerini düşündüğümüzde 200 yıldır Batı tarafından domine edilen ekonomik sistem tekrar Doğu'nun ekonomik gücünü ispat ettiği ve ekonomik anlamda Batı'yı geçeceğinin projeksiyonlar ile ispatlandığını da göz önüne alırsak, dünyadaki ekonomik düzenin tekrar eski yatağına döndüğünü düşünebiliriz. 200 yıldır dünyada ciddi ekonomik adaletsizliklere sebep olan ve Batı'nın şekillendirdiği ekonomik ve finansal sistemin tekrar eski yatağına dönmesi ve Doğu'nun bir alternatif olarak ortaya çıkması bu adaletsizliklerin giderilmesi için bir şans olarak görülmelidir. Ekonomik güç bu anlamda coğrafi gücün konumunu da değiştirmektedir.

Doğu'nun Yükselişi ve Fırsatlar

Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyümektedir. (PwC, 2017) 2050 yılında, mevcut büyüme projeksiyonuna göre dünyanın en büyük 32 ekonomisinin dünyadaki GSYİH toplamının %85'ini oluşturacağını öngörmektedir. Bu 32 ekonomi arasında şu anda gelişmekte olan ülke olarak kabul edilen ülkelerin payı büyüktür. Şekil 1'de de görüleceği üzere Özellikle Türki-

ye'nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerin (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye) dünya ekonomisinde aldıkları payın çok önemli şekilde artacağı tahmin edilmektedir.

Şekil 1. Dünya GSYİH paylarında tahmin edilen değişim

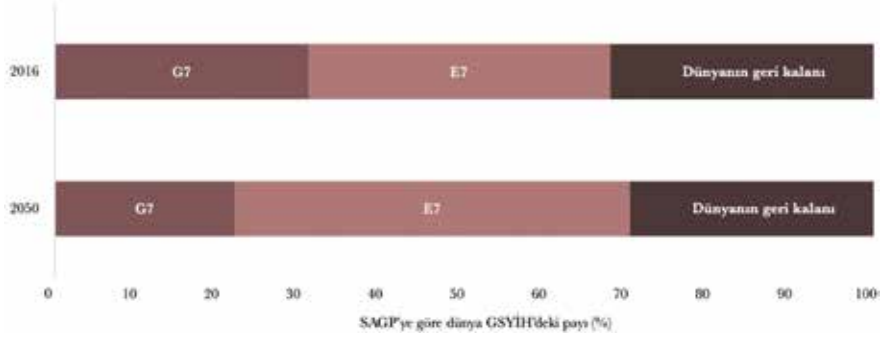

Kaynak: *(PwC, 2017)*

2050'de Çin'in ve Hindistan'ın en büyük iki ekonomik güç olarak ilk iki sırayı paylaşacaklarını öngören tahminde Endonezya İngiltere'yi; Türkiye de Fransa ve İtalya'yı geride bırakmaktadır. Ayrıca Bangladeş, Malezya, Mısır, Nijerya ve Pakistan gibi Müslüman ülkeler de 2050 projeksiyonunda öne çıkan ülkeler olarak görünmektedir. Nijerya, Rusya ve Suudi Arabistan gibi ekonomik büyümeleri doğal kaynaklara bağlı ülkelerin, ekonomilerini çeşitlendirmesi gerekliliği de 2050 yılı için dünya ekonomisine yönelik tahminler ortaya koyan raporda vurgulanan bir başka husustur (PwC, 2017). Küresel salgın sonrasında petrol fiyatlarındaki düşüşün bu ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemiş olması yapılan politika önerisinin doğruluğunu göstermektedir. Türkiye'nin de aynı şekilde üretim kalemlerini çeşitlendirerek tek yönlü büyümeden kaçınması önemlidir. Zira dünyadaki hızlı dönüşüm ve öngörülmeyen gelişmeler hangi sektörlerin ön plana çıkacağına dair öngörüleri de çoğu zaman boşa çıkarmaktadır. Dolayısı ile önümüzdeki dönemde Türkiye için yapılan planlamaların kendi kendine yeten bir ülke olma yönünde özellikle yerlilik ve millilik kavramları çerçevesinde stratejiler geliştirilmesini sağlayacak şekilde olması tercih değil bir zorunluluk haline gelmiştir.

Tablo 1. SAGP'ye göre 2050 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisi

	2016	2050	
Çin	1	1	Çin
ABD	2	2	Hindistan
Hindistan	3	3	ABD
Japonya	4	4	Endonezya
Almanya	5	5	Brezilya
Rusya	6	6	Rusya
Brezilya	7	7	Meksika
Endonezya	8	8	Japonya
Birleşik Krallık	9	9	Almanya
Fransa	10	10	Birleşik Krallık

E7 ekonomileri G7 ekonomileri

Kaynak: *(PwC, 2017)*

Tablo 1'de görüleceği üzere Doğu ülkelerinin özellikle 2050'de ağırlığını hissettirdiği öngörüde Çin, Hindistan ve Endonezya bu anlamda başı çekmektedir.

Doğu'nun yükselişinin en büyük mimarlarından birisi Çin'dir. Tselichtchev (2012), Çin'in bu etkisini ve yükselişini 3 ana başlıkta toplamaktadır. İlki, çok hızlı bir şekilde dünyada gerek üretim gerekse de ihracatta önemini artıran Çin'in, yapmış olduğu Ar-Ge yatırımları ile de yüksek teknolojili ürünler konusunda dünyadaki önemli oyuncular arasında yerini almasıdır. Fakat artan gelir seviyesi ile her ne kadar hizmet sektöründe atımlar olsa da Batı bu konuda hâlâ Çin'in önündedir. Bunun ötesinde ikinci olarak Çin, 2008 global finans krizinde Batı'ya oranla ne kadar güçlü ve sağlam bir ekonomiye sahip olduğunu ispatlamıştır. Batı'nın bu konuda ne kadar kırılgan olduğu ve makroekonomik açıdan Çin'in durumunun daha iyi olduğu görülmüştür. Çin'in devlet-özel sektör karışımı kapitalist ekonomik modeli güçlü noktalar göstermiştir. Bu durum ayrıca küresel salgın ile mücadele noktasında merkezî yönetimin gücünü göstermiş ve verilerin doğruluğu ve tutarlılığı konusunda ihtilafları bir kenara bırakacak olursak Çin'in nüfusuna rağmen salgının kontrolünde daha başarılı olduğu görülmüştür. Üçüncü ve son olarak Çin, Batı ile çıkar çatışmaları yaşadığı noktalarda, olayların kendi istediği doğrultuda şekillenmesi konusunda oldukça başarılı bir yetenek göstermiştir. Bu rekabet genellikle eşit olmayan şatlar altında olduğundan, Batı'nın hedefleri doğrultusunda şekillenen durum artık Çin'in hedefleri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Batılı bir iş yapma zihniyete sahip olmayan Çin, buna rağmen kapitalizmin pragmatik anlayışından payını fazlasıyla almıştır. Bu nedenle, ekonomisinin yapısal dönüşümü sürecinde, Batılı kapitalist sistemin birçok unsurunu ba-

rındıracak adımlar atmıştır. Fakat bu sistemin tüm kurallarına, kavramlarına, ilkelerine tam olarak uymamıştır. Çin'in ekonomik sistemi Batı'dan farklı olarak devletin rolüne herhangi bir Batılı ülkeden daha fazla rol biçmiştir. Çinli özel şirketlerin dünyadaki pozisyonunu korumak için bu şirketleri doğrudan desteklemekten çekinmeyen Çin devleti, sadece sanayiyi ve işletmeleri desteklememiş ayrıca şirketlerin verimliliğini artırmak için de talebi arttırıcı politikalar izlemiştir. Özel şirketlere ortak yatırım talebinde bulunması da oldukça sık yaşanmaktadır. Çin büyüme başarısını 1970'lerin sonundan günümüze dek sürdürerek bu başarının tesadüf olmadığını göstermiştir (Tselichtchev, 2011, s. 200-201). Bu başarının özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yeni dönemde izlenecek politikalar için örnek teşkil etmesi beklenebilir.

İpek Yolu'nun yeniden canlanmasında oynayacağı rolün büyüklüğünden ötürü Çin, sadece Türkiye için değil, bu yolda konumu ve rolü olan tüm ülkeleri ilgilendiren bir role sahiptir. Dünya'da düşük maliyetli üretim konusunda monopol olan ve yüksek teknolojili ürünlerde de atağa geçen Çin ile kurulacak ekonomik ilişkilerin önemi büyüktür. Bu üretim ve ihracat dönemi süresince özellikle dolar rezervlerini oldukça yükselten Çin, Batı'ya bu konuda önemli bir rakip olduğunu göstermiştir. Yaşanan güç ekseni kayması dünya üzerindeki tek kutuplu kapitalist ekonomik düzene Çin'i kendine özgü kapitalizmi ile bir alternatif yahut rakip olarak sunmaktadır. Bu süreçte Çin'in peşinden sürükleyeceği ülkeler de yaşanan bu tek kutuplu ekonomik düzene birer rakip olabilir.

Çin'in imalat ürünlerindeki payı hâlâ genişlemektedir. Üretim sektörü giderek güçlenirken, Çin'in dünya üzerinde belli başlı sanayiler üzerindeki etkisi de artmaktadır. 2008 krizinden sonra ABD, birçok Avrupa ülkesi ve Japonya ekonomilerinde çok zorlu bir döneme girerken, güçlü ekonomik yapısı ile Çin bu durumdan asgari miktarda etkilenmiştir. Ekonomik güçlerini Çin gibi reel sektörden değil de finansal sektörden elde eden birçok Avrupa ülkesinin kırılganlığı bu kriz sayesinde anlaşılmıştır. Sadece bu durum bile ekonomik güç kaymasının hızını artıran sebeplerden birisi olmuştur. Salgın sırasında durma noktasına gelen hizmet sektörünün ekonomideki rolü sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle hizmet sektöründe oldukça başarılı konuma sahip Batı ülkelerinin başarısının yapaylığı konusunda eleştiriler artarken bu durumun sürdürülebilirliği tartışmaya açılmıştır.

Günümüzde 20. yüzyılda olduğu gibi bir yahut iki ülkenin dünya ekonomik dengesini değiştirdiği bir sistem artık çok kutuplu bir ekonomik düzen içinde ekonomik ve politik iş birliklerinin dünyaya yön verdiği bir sisteme dönüşmüştür. Bu sebeple Çin ve gelişme potansiyeli yüksek ülkeler ile yapılacak iş birlikleri ve ortak yatırımlar yeni küresel ekonomik sistemde oldukça önem taşımaktadır. Bu güç kayması, Batı'nın yahut Çin'in küresel anlamda lider olacağı manasına gelmemektedir. Bu kayma dünyanın çok kutupluluğa gittiğinin çok önemli bir göstergesidir (Tselichtchev, 2011, s. 209). Ayrıca küresel salgında görüldüğü üzere ticaret ve ekonomide iş yapılan partnerlerin çeşitlenmesi önemlidir. Çok kutuplu dünya bu anlamda gelişmekte olan ülkelere fırsatlar sunmaktadır.

Dünyanın bir değişim ve dönüşüm evresinde olduğu açıktır. Dünyanın güç ekseni kuzey-batı dediğimiz Atlantik (Kuzey Amerika-Avrupa) bölgesinden tekrar Doğu'ya (Asya-Pasifik) kaymaktadır. Çin özelinde bu kaymayı değerlendirecek olursak, Çin'in ABD, Japonya ve diğer Batılı ülkelere oranla gücünü artırma, merkez olma ve güç kaymasının sürmesini sağlama potansiyelinin daha fazla olduğu kesindir. Buna ek olarak Çin'in etki sahası Doğu Asya başta olmak üzere artarken Batı'nın tarihinin sömürgecilik ve kolonizasyon ile anılıyor olması bu ülkelerin etki sahası giderek azalmaktadır (Hagström & Jerdén, 2014, s. 356). Ayrıca Çin büyürken, Amerika, Japonya, Afrika ve Avrupa'nın aksine ticaret açığı vermemektedir. Bu sebeple bu ekonomik değişim ve dönüşüm dönemine Çin'in damga vurduğunu söylemek mümkündür. Çin, Hindistan ağırlıklı olarak Asya (Doğu), dünyadaki ekonomik etkinliğini artırmakta ve yeni merkez olmaya aday bir konuma gelmektedir (Frank, 1998, s. 126-129). Fakat küresel salgın sonrasında ülkelerin yerli ve millî üretimin önemini kavraması neticesinde kısmen ülke içi üretime kayacak alanlarda Çin'in ticaretinin olumsuz etkileneceği düşünülebilir.

Yüzyıllar boyu dünya ekonomik sisteminin merkezini oluşturan Çin (Frank, 1998) ve Batı'nın gelişmesinde önemli etkisi bulunan Ortadoğu ve İslam medeniyeti 21. yüzyılda büyüme potansiyeline varmış Batı'yı ekonomik anlamda geçmek için en önemli adaylardır. Frank'ın (1998) A evresi ve B evresi tezinden hareketle 21. yüzyılın Doğu'nun tekrar yükselişine işaret ettiği de iddia edilebilir. Dünya tarihini ekonomilerin büyüdüğü A ve küçüldüğü B evresi olmak üzere 2 evreye ayıran Frank, Doğu için B evresinin sonuna gelindiğini ve Batı'dan A evresini transfer ederek tekrar genişlemeye gireceği bir dönemin başladığını iddia etmektedir.

Gelişmekte olan ve dünya ekonomisinde payını zaman içerisinde artıracak ülkeler ile şimdiden yeni ticaret kanalları geliştirilmesi, ekonomik fırsatların değerlendirilmesi, yapılacak yatırımların bu doğrultuda belirlenmesi önemlidir. Zira sadece Çin değil, doğuda yükselen diğer ülkeler Hindistan ve Endonezya'dır. Anlaşılacağı üzere yapılan projeksiyonlar ve öngörüler 21. yüzyılda iktisadi olarak Asya'nın yeniden Avrupa'yı geçeceğini göstermektedir. Ayrıca, Afrika'nın da gerek nüfusu gerekse de ekonomik büyüklüğü ile yeni yüzyılda Batı'ya rakip olacak bir ekonomik büyüklüğe ulaşacağı düşünülmektedir. Doğu'da Çin ve Hindistan'ı büyüme hesaplarına dâhil etmediğimizde Türkiye de oldukça başarılı bir ekonomik seyir göstermektedir (Bulut, 2013, s. 55). Bu seyir her ne kadar 2018 ve 2019 yıllarında kur şoklarından, 2020 yılında ise küresel salgından olumsuz şekilde etkilenmiş olsa da Türkiye için fırsatları hâlâ içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca daha önce yaşanan büyük salgınların ekonomilerdeki etkilerinin kısıtlı kaldığını ve ekonomilerin hızla toparlandığını iddia eden çalışmalar da (Benmelech & Frydman, 2020; Correia vd., 2020) çok boyutlu ve devrimsel bir dönüşümden ziyade daha çok tedrici dönüşümlerin olacağını göstermektedir. Belki hâlihazırda var olan dönüşümün süreci hızlanacaktır. Yani yapılacak öngörüler küresel salgın sonrası dönemden bağımsız değerlendirildiğinde de izlenmesi gereken politikalara ilişkin yorumları içermektedir.

Ekonomik olarak uzun vadeli konulan hedefler Türkiye'nin ekonomik potansiyelini göstermektedir. Bulunduğu konum itibari ile asırlar boyu dünyanın ekonomik merkezi olmuş Bereketli Hilal bölgesinin bir parçası olan Türkiye dünyanın kalbi olarak adlandırılan Orta Asya bölgesinin hem yakın komşusu hem de akrabasıdır. Ayrıca gelişen/genişleyen Doğu ve gelişmiş Batı arasında köprü olmasını da hedeflerine ulaşmak için iyi kullanmak zorundadır. Bunun için küresel salgın sonrasında oluşturulacak stratejilerin kamu ve özel sektör ayırt etmeksizin tüm paydaşların görüşleri alınarak ve kapasite analizleri yapılarak gerçekleştirilmesi şarttır. Ayrıca üniversitelerin yani Türk akademyasının da sürece dahli önemlidir.

Küresel Salgın Sonrasında Türkiye'nin Ekonomik ve Finansal Olarak Önündeki Fırsatlar

Türkiye'de 2000'lerden sonraki süreçte, Doğu ve Batı arasındaki gelişmişlik seviyesinin yakınsadığı, bu sebeple çatışmaların gün yüzüne çıktığı ve güç merkezinin çok kutupluluğa evirildiği bir dönemde yeni yatırımlar ile hızlı bir büyüme ve kalkınma sürecine girmişti. Bu süreçte doğan fırsatlardan yararlanma imkânı bulan ve yumuşak güç ile geniş bir coğrafyada etki alanını genişleten Türkiye, küresel salgın ile mücadele sürecindeki başarısı ve uluslararası yardımlardaki cömertliği ile yeni döneme yumuşak gücünü pekiştirerek giriyor.

Küresel salgın sonrası ile ilgili bir analiz yapmak için öncesinde ekonomik anlamda dünyadaki normal seyri takip etmek gerekiyor. Zira Selçuklu ve Osmanlı'nın günümüzde tek mirasçısı konumunda olan Türkiye'nin, ekonomik güç merkezi doğuya kayarken bundan etkilenmemesi beklenemez. Tarihsel, kültürel, ulus ve din anlamında yeni güç merkezi olmaya aday Avrasya'nın tüm halklarına ve toplumlarına nüfuz etmek imkânı olan Türkiye hem bölgesel hem de küresel bir ekonomik güç olma fırsatını elde etmiştir. Yapısal olarak Batı dediğimiz gelişmiş ülkeler ile ticari ilişkileri yoğun olan Türkiye, bunun yanında Rusya ve Çin gibi ekonomik güç olacak ülkeler ile de ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Fakat bu ilişkilerden ziyade ekonomik güç olmak isteyen Türkiye'nin gelişmekte olan ve ekonomik potansiyeli yüksek olan diğer ülkeler ile geliştireceği ekonomik ilişkilerde oldukça önemlidir. Bu ilişkilerin tesisi ise risk dağıtım esasına dayalı olarak çeşitlendirilmelidir. Yeni dönemde üretim, ticaret ve finans, Türkiye'nin demografik özellikleri, doğal partnerleri, kurumsal kültürü, mirasçısı olduğu medeniyet, kültürel ortaklıklar, küresel salgın ile ortaya çıkan imkânlar gibi fırsatlar çok boyutlu bir şekilde ele alınmalıdır. Şekil 2'de küresel salgından etkilenecek sektörlerin potansiyel kazananları ve kaybedenleri özetlenmiştir. Fakat bu sektörlerin sadece kazananlarına yönelik bir üretim kayması her zaman doğru olmayacaktır. Önemli olan sektörlerin çeşitlendirilmesi ve kriz dönemlerinde sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bunun yanında bilişim teknolojileri gibi bugün ve gelecekte gelişme potansiyelini her daim canlı tutan sektörlerin ve tarım gibi stratejik alanların desteklenmesi ve güçlendirilmesi her dönemde ve şartta Türkiye için öncelikli bir politika olmalıdır. Ayrıca salgın süreci için tehditler olarak sıralanan tedarik sürecindeki sıkıntılar, tüketici harcamalarındaki düşüş, bankacılık başta olmak üzere hiz-

met sektöründe yaşanan daralma, kamu harcamalarının artışı, seyahat kısıtlamaları, gıda fiyatlarında yaşanan fiyat artışları (Açıkgöz & Günay, 2020, s. 525) geçicidir. Bu tehditlerden ziyade salgın sonrası dönem için gelişme potansiyeli yüksek sektörlere odaklanarak fırsatlar değerlendirilmelidir.

Şekil 2. Küresel salgının potansiyel kazanan ve kaybeden sektörleri

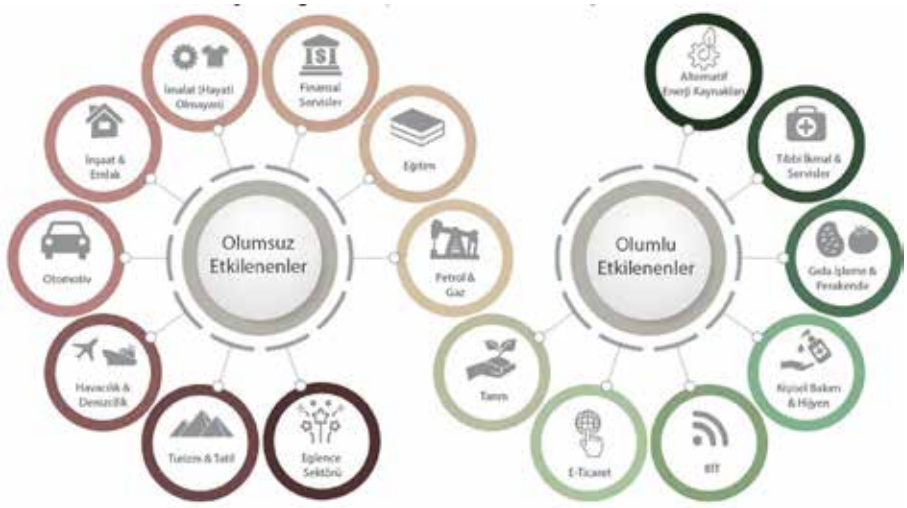

Kaynak: *(Şeker vd., 2020)*

Ticaret: Rekabet Değil İş Birlikleri

İnsanlığın gelişmesinde etkili olan iki önemli faktör rekabet ve iş birliğidir. Rekabet toplumların münferiden gelişmesini sağlarken iş birlikleri beraber hareket etmenin ve gelişmenin bir formülü olmuştur. Küresel salgın ülkelere, biraz da zoraki olarak, rekabetten ziyade iş birliğinin önemini göstermiştir. Bu sebeple yeni dönemde ülkeler arası iş birliklerinin güçleneceği öngörülebilir. Türkiye'nin yeni normal dönemde iş birliklerini tesis ederken salgın öncesi dönemde yaşanan gelişmeler doğrultusunda adımlar atacağı düşünülebilir. Mackinder (1904) tarafından dünyanın kalbi (heartland) tanımı yapılan Orta Asya ile tarihsel köken olarak da akrabalık bağları bulunan Türkiye'nin ekonomik güç ekseni bu doğrultuda kayarken Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi gerekir. Burada bulunan ülkelerin hammadde potansiyeline sahip olmalarına rağmen bu hammaddeyi işleyecek bir sanayiye sahip olmamaları bu bölgelerde üretimin tarımsal kalmasına ve teknolojik anlamda gelişememesine sebep olmuştur. Türkiye'nin bu ülkelere sağlayacağı teknolojik modernleşme hamlesi bu alanda atılacak adımların başında gelebilir. Ayrıca ticari açıdan incelendiğinde bu ülkeler ile Türkiye'nin ithalat ve ihracat kalemleri örtüşmektedir. Türkiye'nin ithalat kalemlerinin çoğunluğunu oluşturan petrol, doğal gaz, sanayi hammaddeleri, madenler, tekstil hammaddeleri vb. ürünler konusunda bu ülkeler zengindir. Yani Türkiye ve Orta Asya'da bulunan bu devletlerin üretim yapıları incelendiğinde her iki tarafında ekonomik

olarak birbirlerini tamamladıkları söylenebilir (Karakaş & Karakaş, 2012, s. 78). Küresel salgın sürecinde kısmen dışa kapalı olmalarının avantajını kullanarak salgının etkilerinden nispeten daha az etkilenen bu ülkeler iş birliği partnerlerinin çeşitlenmesi anlamında da Türkiye için önemlidir.

Küresel salgın sonrası dönem iktisadi anlamda gelişmekte olan ülkeler için riskler oluştuğu gibi yeni fırsatlar da doğmaktadır. Bu fırsatlar ve riskler her ülkenin üretim altyapısı, tüketim alışkanlıkları, finansal kırılganlığı gibi birçok başlığa göre farklılaşmaktadır. Türkiye için de bu durum riskler barındırdığı kadar ülkenin ekonomi potansiyeli çerçevesinde fırsatlar doğurmuştur. Örneğin yıllar geçtikçe gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkının kapanması yeni iş birliği alternatiflerini göz önüne sermektedir. Asya'nın yani Doğu'nun bu atılımını sadece Çin ve Hindistan ile sınırlandırmak da yanlış olur. Zira, Bangladeş, Endonezya, Malezya ve Pakistan gibi ülkeler büyüme projeksiyonlarında oldukça başarılı bir performans sergileyecek potansiyelde görülmektedir. Türkiye'nin de bu projeksiyonlardan hareketle Endonezya, Nijerya ve Pakistan gibi dini açıdan da ortak paydası bulunan ülkeler ile ekonomik, finansal ve ticari anlamda ilişkilerini ilerletmesi gereklidir. 2018 ve 2019 yıllarında döviz kurunun hızla değer kazanması ve Türk Lirasının görece değer kaybetmesi de yeni dönemde ticari anlamda fırsatları beraberinde getirmiştir. Yüksek kur ile beraber Türk malları küresel arenada rekabetçi fiyatlara ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan iş birliklerinin ve ticaretin küresel salgın sonrasında da sürdürülmesi önemlidir. Ayrıca salgının Çin merkezli ortaya çıkmış olması ülkelerin üretim merkezlerini ve ticari partnerlerini çeşitlendirme yönünde politikalar izlemesini sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye, tedarik zincirlerini çeşitlendirmek isteyen ülkeler için coğrafi konumu ve üretim altyapısı ile potansiyel partner olarak durmaktadır.

Ticaretin geliştirilmesi kadar, yabancı para birimleri ile yapılan işlemlerin azaltılmasa da bu anlamda önem kazanmaktadır. Kısa ve orta vadede ikili ticarette yerli para, çok taraflı ticarette kliringe dayanan yöntemler ve uzun vadede ortak ideal ve menfaatler doğrultusunda oluşturulacak birlikler kapsamında ortak para birimi ile ticaret politikalarının gündeme alınması salgın sonrası dönemde ticaretteki ödeme şekilleri noktasında çeşitlilik sağlayacaktır (Karagöl & Korkut, 2018). Bu ödeme yöntemlerinin şekillenmesi ise finans sektörü ile yakından ilişkilidir.

Finans: Alternatif Finans Yöntemleri

Türkiye'nin Orta Doğu ve Balkan ülkeleri ile olan ilişkileri yine tamamlayıcılık ekseninde gelişmektedir. Bu ülkelerin küresel finans sistemine entegre olmamış olması, dünyada yaşanan finansal krizlerde minimum seviyede etkilenmelerini sağlamaktadır. Bu sebeple bu ülkeler ile geliştirilecek olan ticari ilişkilerin küresel kriz dönemlerinde ekonomiye pozitif etkisi olacaktır. Türkiye'nin 2008'deki küresel krizdeki ihracat rakamları incelendiğinde, dünya ekonomisine entegre Batı ülkeleri ile olan ihracatının azaldığı, küresel sisteme entegre olamamış Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ile olan ihracatının arttığı söylenebilir. Bunun yanında bölge ülkelerinin Müslüman olması, İslami finans

alanında da Türkiye'ye gelişme alanı sunmaktadır. Zira para vakıflarından katılım bankalarına Türkiye'nin faizsiz finans sistemin doğal mirasçısı olması ve son dönemde finansal teknolojilerdeki başarısı ve gelişmişliği bu coğrafyanın sermaye akışlarını toplayacak merkez olma imkânı ve potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca temel ilkeleri gereği reel sektöre yani üretim ve ticaretin fonlanmasına/finansmanına, konvansiyonel finansa oranla daha fazla katkı sunan İslami finansın desteklenmesi, salgın sürecinde önemi daha fazla anlaşılan yerli ve millî üretimin gelişmesine katkı sunacaktır. Salgın sürecinde iş birliklerinin öneminin anlaşılması, küçük ve orta ölçekte firmaların ayakta kalmasının zorlaşması ve ekonomide insani değerleri bir kenara koyup sadece rasyonel ve pragmatist anlayış ile politikalar uygulanmasının sürdürülebilir olmadığının görülmesi de insani finans olarak tanımlanan (Korkut & Kar, 2018), İslami finansın gelecekte finans sistemi içerisinde daha fazla paya sahip olmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Son dönemde ekonomik sistemin reel sektörden koparak aşırı finansallaşmasına karşı tepkiler alternatif finans sistemlerine yönelimi arttıracaktır. Küresel salgın öncesinde de yaşanan finansal krizler, üretim ve ticaretten bağımsız şekilde balonlar yani suni büyümeler temelli gelişen finans sektörünün değişmesine yönelik eleştirileri arttırmıştı. Salgın döneminde ise yavaşlayan ekonomi ve gelişmiş ülkelerin tıbbi maske gibi çok basit ürünlerin üretiminde yaşadığı sıkıntılar finans sektörünün saygınlığını büyük ölçüde sarstı. Fakat kısa sürede özellikle şirketlerin ekonomik büyüklük anlamında finans sektöründe yoğunlaştığı bir dönemde devrimsel dönüşümler beklemek hata olacaktır. Öbür yandan bu durum gelişmekte olan ülkelerin reel sektör ile iç içe bir finans sisteminin altyapısını oluşturmaları konusunda fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin bu konuda İslami finans dâhil olmak üzere alternatifleri çeşitlendirmesi, aynı zamanda da bölgesel ekonomik iş birliklerinden yerli para ile ticarete kadar ekonomik dalgalanmalardan ve daralmalardan kendisini koruyacağı iktisadi politikalar uygulamaya koyması zorunluluktur.

Kalkınmanın en temel bileşenlerinden birisi sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Sermaye birikimi yeni yatırımların yapılmasını teşvik ettiği gibi ekonomik anlamda büyüme ve kalkınmayı tesis etmektedir. Bu sebeple alternatif tasarruf yöntemleri geliştirip toplumda farkındalığı artırarak yeni yatırımlar için kaynak oluşturmaya gayret edilmelidir. Bu da yeni fon toplama yöntemlerinin gerçekleşmesi ile mümkün olabilir. Özellikle küresel salgının finans sektöründe oluşturduğu hasar göz önüne alındığında kaynak bulmada sürdürülebilir olan kira depozitoları fonu, Müslüman ülkelerde başarılı olduğunu göstermiş hac fonu, yatırımlara yönelik proje bazlı fonlar gibi alternatif fonlar ile fon çeşitliliği sağlanarak bankalar ve banka dışı finansal kurumlar ile finans sektörünün riski dağıtılmalıdır. Ayrıca ödeme sistemlerinin ülkeleri için ne kadar stratejik olduğu göz önüne alınmalı ve finansal dış operasyonlara karşı alternatif ödeme sistemi stratejileri tercih değil zorunluluk olarak Türkiye'nin ekonomi ajandasına girmelidir (Polat, 2020, s. 96).

Beşerî Sermaye: Genç Nüfus ve Mesleki Eğitim

Küresel salgından ölüm oranları bakımından nispeten daha az etkilenmesini Türkiye genç nüfusuna borçludur. Fakat, genç nüfus konusunda şimdi oldukça şanslı olan Türkiye'nin nüfus projeksiyonlarına göre gelecekte bu nüfus avantajını ileriki dönemlerde düşen nüfus artış oranı ile birlikte maalesef kaybetmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin nüfus konusunda yeni bir strateji izlemesi gerektiği açıktır. Bulut (2013), mevcut doğum oranları ve projeksiyonlar ışığında nüfusun 100 milyon sınırına ulaştığını, fakat bu kritik sınırı aşamadığını iddia etmektedir. Bu açıdan, son dönemde Suriye'deki iç karışıklıktan ötürü Türkiye'ye gelen mülteciler Türkiye için fırsat olarak düşünülebilir.

Suriye'deki mevcut karışıklığın ne zaman biteceği öngörülemediği için Türkiye'de bulunan mültecilerin kademeli olarak sosyal ve ekonomik hayata katılacakları ve üretime katkı sunacakları düzenlemelerin yapılması nüfus avantajının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Burada önemli olan tabi ki sadece nüfusun çokluğu değil niteliğidir. Nüfusa yatırımın önemi burada ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin yeni dönemde beşerî sermayesinin üretim kalitesini ve etkinliğini arttıracak eğitim politikaları uygulaması gerekmektedir. Eğitime yapılan yatırımlar ile ilgili geri dönüşlerin uzun sürede alındığı unutulmadan uygulanan politikalarda sabır ile sürecin yönetilmesi gerekmektedir. Fakat tarım ve sanayi konusunda kısa vadede ara eleman yetiştirmenin mümkün olduğu sektörlerde stratejik alanlarda kapasite arttırıcı eğitimlere hızlı şekilde başlanmalıdır. Özellikle son dönemdeki yüksek genç işsizlik oranları düşünüldüğünde meslek kazandırıcı kurs ve eğitimlerin önemi ön plana çıkmaktadır.

Yerli ve Milli Üretim: Üretimde Merkez Olmak

Küresel salgın tüm ülkelere dünyanın büyük bir köy olduğunu ve köyde yaşayanların birbirinden bağımsız şekilde hareket etmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Yeni dönem bu açıdan rekabetin değil ülkeler arası iş birliklerinin dönemi olacaktır. Fakat salgın aynı zamanda çok basit tıbbi ekipman üretimi konusunda ülkelerin kendi kendine yetebilir olmasının önemini göstermiştir. Zira özellikle hizmet sektörüne dayanan ekonomilerin küresel salgın sürecinden daha fazla zarar gördüğü anlaşılmaktadır (Şeker vd., 2020). Bunun için yüksek teknolojili ve Türkiye'nin stratejik alanlarına yönelik ürünler kadar genel manada üretim konusunda devlet destekli yatırımlar yapılması, yerli ve milli teknoloji şirketlerine pozitif ayrımcılık gösterilmesi bu aşamada önemlidir. Türkiye'de küresel salgın sürecinde ekonomiye yönelik açıklanan destek paketleri gibi teşviklerin dünyadaki gelişmelere paralel olarak çeşitlendirilmesi ve stratejik alanlara özellikle yönlendirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca küresel salgın sonrasında üretim yapan Türk şirketlerinin önünde büyük fırsatlar bulunmaktadır. Özellikle salgının Çin ile ilgili olumsuz algısı hâlâ taze iken esnek ve güçlü üretim potansiyeline sahip Türk üreticilerin dünya üretim pastasından aldıkları payı artırması için uygun bir dönem ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu bağlamda sadece ticaret/ihracat hacmini ve yerli üretimi artırmaya değil iş birliklerine dayanan küresel üretim pastasından aldığı payı

artırmaya yönelik bir üretim paradigmasına ihtiyaç vardır (Şeker vd., 2020). Özellikle uluslararası alanda yatırım yapma arayışında olan yüksek sermaye sahibi partnerleri uzun vadeli ve üretime dayanan yatırımlar konusunda ekonomik anlamda sürdürülebilirliğini kriz ortamlarında çoğu kez göstermiş bir ülke olarak Türkiye'ye çekilmesi gerekmektedir. Zikredildiği üzere güçlü üretim potansiyeli ve krizleri aşma konusundaki yeteneği Türkiye'ye bu noktada önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca salgın ile mücadele sürecinde yüksek nüfusuna rağmen salgını kontrol altına almadaki başarısı ve üretimi salgın süresince kontrollü olarak devam ettirebilmedeki yeterliliği, Türkiye'yi rakiplerine oranla yine ön plana çıkaran hususlardan birisidir.

Şekil 3. Küresel salgın sonrası dönemde izlenmesi gereken temel iktisat politikaları

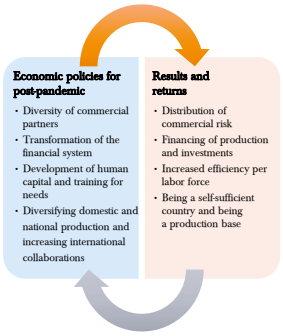

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Doğu'nun önümüzdeki 30 y l içerisinde Bat 'n n elinden ekonomik üstünlüğü alacağ birçok ekonomik projeksiyonda görülmektedir. Çin'in de bu konuda Doğu'nun lokomotif gücü olduğu herkesin malumudur. Bu gücün kaynaklar ndan birisi 2500 y l önce Çin'in Xian kentinden Avrupa'ya ticaret mallar n n yan nda kültürün de taş nd ğ İpek Yolu'dur. Bu yolun başlang ç noktas Çin'dir. Medeniyetlerin ekonomik, sosyal, kültürel anlamda diyalog kurma f rsat bulduklar bu yol, Bat 'n n ekonomik hakimiyetini kurmaya başlad ğ ve merkantilizmin verdiği agresif ekonomik zihniyet ile tekellerine almaya başlad ğ 16. yüzy ldan itibaren önemini yitirerek

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Doğu'nun önümüzdeki 30 yıl içerisinde Batı'nın elinden ekonomik üstünlüğü alacağı birçok ekonomik projeksiyonda görülmektedir. Çin'in de bu konuda Doğu'nun lokomotif gücü olduğu herkesin malumudur. Bu gücün kaynaklarından birisi 2500 yıl önce Çin'in Xian kentinden Avrupa'ya ticaret mallarının yanında kültürün de taşımdığı İpek Yolu'dur. Bu yolun başlangıç noktası Çin'dir. Medeniyetlerin ekonomik, sosyal, kültürel anlamda diyalog kurma fırsatı buldukları bu yol, Batı'nın ekonomik hakimiyetini kurmaya başladığı ve merkantilizmin verdiği agresif ekonomik zihniyet ile tekellerine almaya başladığı 16. yüzyıldan itibaren önemini yitirerek günümüze dek gelmiştir. Ekonomik güç merkezinin Doğu'ya kaymaya başlaması ile birlikte tekrar hatırlanan

ve canlandırılması konusunda adımlar atılan bu yolun temel güzergâhlarından birisinin Türkiye olması noktasında karar vericiler tarafından atılacak adımlar ve izlenecek politikalar oldukça mühimdir.

Asya ve Avrupa'yı üç büyük köprünün kara yolları ile birbirine bağlayan Türkiye, İstanbul Boğazı'nın altından Marmaray projesi ile de demiryolunu kullanarak İpek Yolu'nun en önemli köprü ülkelerinden biri olduğunu göstermiştir. Bu yolun canlanması özellikle küresel salgın sonrasında büyüme hedeflerine ulaşma hususunda Türkiye için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir. Yolun tarihi mirasçılarından birisi olan Türkiye'nin, Afrika, Asya ve Avrupa için yeni bir dönem başlarken bu oyunda kurucu olarak bulunması gerekmektedir. Yapılan tahminler ve projeksiyonlar, dünyada özellikle Asya'da büyük bir orta sınıfın doğacağını göstermektedir. Doğu'nun zenginleşmesiyle ortaya çıkan bu sınıfın tercihlerinin ve taleplerinin analiz edilmesi ve buna bağlı ekonomik üretim politikalarının geliştirilmesi oyun kurucu ülke olmak isteyen Türkiye'nin başlıca hedeflerinden olmalıdır.

İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasına yönelik projeler takip edilmeli ve en kısa sürede bunlar neticelendirilmelidir. Gerek Kafkasya gerekse de Orta Asya ile sıkı ilişkileri olan Türkiye'nin, Çin-Kırgızistan-Kazakistan-Hazar-Azerbaycan rotalı demiryolunun önemli ortaklarından birisi olması gerekmektedir. Bu konuda son gelişmeler Türkiye'nin bu rolünü, özellikle Çin ile ilişkilerini oldukça sıcak tutan İran'a kaptırdığı söylenebilir. Fakat küresel salgın sonrası dönem yeni doğrular ve yeni ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Özellikle küresel salgını yönetmedeki başarısı ve kurumsal olarak oturduğunu gösteren yönetim sistemi ile istikrar merkezi olan Türkiye, tüm dünyada üretim yapmak isteyen yatırımcılar için sermaye zengini Batı ve doğal kaynak ve iş gücü zengini Doğu arasında üretim üssü olma potansiyeline sahip en güçlü ülkedir. Türkiye'nin dâhil edileceği bir Hazar-Kafkasya bağlantısıyla Doğu ve Batı arasındaki ticaretin yeniden canlanmasının ana unsuru olarak bölgede sağlanacak istikrarı görebiliriz. Bu istikrar ise, ilgili devletlerin iş birliği ve özel sektörün yatırımlarıyla mümkün olabilir.

Yeni dönemde ekonomi, finans, ticaret ve uluslararası ilişkiler anlamında Türkiye'nin tüm yumurtaları tek bir sepete koymaması gerekmektedir. Yani ABD, Avrupa Birliği gibi Batılı ittifaklar için Çin, Hindistan, kısmen Rusya gibi yeni dönemin yükselen değerleri ile olan ilişkileri riske atılmamalıdır. Yine aynı şekilde günümüzde modern toplumun ve kaliteli yaşamın standardını belirleyen Batı ile olan ticaret hacmi de her zaman korunmalı ve geliştirilmelidir. Öte yandan Afrika'da, Müslüman bir Nijerya ve gelişmekte olan Afrika ekonomileri de Türkiye'nin önündeki fırsatların başında gelmektedir. Kapitalizm ve sömürgecilik gibi kötü bir sicili olmayan Türkiye'nin bu coğrafyada ticari ve ekonomik iş birliği fırsatlarını iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Özellikle küresel salgın sürecinde yapılan uluslararası yardımlar Türkiye'nin uluslararası anlamda çıkar merkezli değil insan odaklı bir uluslararası bakış açısına sahip olduğunun göstergesi olmuştur. Bu bölgelere yapılacak yatırımların et-

kilerinin zaman içerisinde alınacağı unutulmamalı ve bu süreçte bu ülkeler ile ilişkiler daima sıcak tutulmalıdır. Ayrıca yakın coğrafyasında (Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu) doğal nüfuz alanı bulunan Türkiye'nin tarihten aldığı birikimi, ekonomik yatırım ve yaptırımlar ile desteklemelidir. Bu coğrafyanın özellikle son dönemde Türkiye'den beklentilerinin arttığı açıktır. Bu bölgeleri hayal kırıklığına uğratmadan yatırım odaklı adımlar atılması gerekmektedir. Salgın ile mücadele sürecindeki başarısını salgın sonrası dönemde de ekonomik ve finansal olarak sürdürmek isteyen Türkiye'nin ticari partner alternatiflerini genişletmesi, üretim noktasında stratejik alanlara yönelerek üretim çeşitliliğini sağlaması, hizmet sektörü noktasında bilişim teknolojileri temelli alanlara yönelmesi, finansal konularda ise alternatif finansman yöntemlerini değerlendirmesi gerekmektedir.

Teşekkür

Çalışmanın şekillenmesi noktasında temel fikirlerimin oluşmasını sağladığı için değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Bulut'a ve çalışmayı titizlikle okuyarak önerilerde ve tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Ali Polat hocama teşekkür ediyorum.

Kaynakça

Açıkgöz, Ö. & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish journal of medical sciences, 50*(SI-1), 520-526.

Benmelech, E., & Frydman, C. (2020). *The 1918 Influenza Did Not Kill the US Economy*. VOX CEPR Policy Portal.

Breasted, J. H. (1916). *Ancient Times: A History of the Early World.* Boston: Ginn and Company.

Bulut, M. (2013). Türkiye'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(2), 53-62.

Chirot, D. (1985). The rise of the West. *American Sociological Review*, 50(2), 181-195.

Correia, S., Luck, S., & Verner, E. (2020). Fight the Pandemic, Save the Economy: Lessons from the 1918 Flu (No. 20200327). Federal Reserve Bank of New York.

Diamond, J. M. (1997). *Guns, Germs and Steel: A Short History of Everybody for the last 13.000 years.* London: Random House.

Frank, A. G. (1998). *ReOrient Global Economy in the Asian Age* (1st ed.). London: University of California Press.

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man* (1st ed.). New York: The Free Press A Division of Macmillan Inc.

Gürsakal, G. G., & Kaya, S. (2013). An Appraisal of the Chronology Problem in the "Rise of the West" Question. *Gazi Akademik Bakış,* 7(13), 67-79.

Hagström, L., & Jerdén, B. (2014). East Asia's Power Shift: The Flaws and Hazards of the Debate and How to Avoid Them. *Asian Perspective, 38*(3), 337-362. doi:10.5555/0258-9184-38.3.337

Hall, J. A. (1986). *Powers and liberties: The causes and consequences of the rise of the West*. Univ of California Press.

Hobson, J. M. (2004). *The Eastern Origins of Western Civilisation* (1st ed.). Cambdrige: Cambridge University Press.

Karagöl, E. & Korkut, C. (2018). İslâm Ülkeleri Arasında Ticarette Yöntem Önerileri. *İktisadi, Sosyal ve Siyasal Boyutları ile İslam Ülkeleri Arasındaki İlişkiler.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Karakaş, A., & Karakaş, D. N. (2012). Bölgesel Ekonomik Güç Merkezi Olma Yolunda Türkiye'nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Görünümü: Yenidünya Düzeninde Yeni Cazibe Merkezi (mi?). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3*(3), 67-90.

Korkut, C., & Kar, M. (2018). İnsani Finans ve Değerler, *Kurumlarda Değerler* (s. 179-197). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları.

Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437.

Malthus, T. R. (1992). *An Essay on the Principle of Population*. Cambridge University Press.

Polat, A. (2020). Sınır Ötesi Ödeme Sisteminin Ekonomi Politiği ve İslâm Ekonomisi Bağlamında Değerlendirmeler. *İslam İktisadında Para -bakırdan dijitale* (ss. 63-100). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

PricewaterhouseCoopers – (PwC, 2017). *The Long View How will the global economic order change by 2050?*. PricewaterhouseCoopers.

Sezgin, F. (1967). *Geschichte des arabischen schriftums* (17 cilt). Brill.

Sezgin, F. (2007). *İslam'da Bilim ve Teknik* (5 cilt). Türkiye Bilimler Akademisi.

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü – SAE (2009). 21. Yüzyılda Küresel Ekonomik Güç Kayması. İstanbul.

Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Tselichtchev, I. (2011). *China Versus the West: The Global Power Shift of the 21st Century*. Singapore: John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd.

Şeker, M., Özer, A., Tosun, Z., Korkut, C. & Doğrul, M. (2020). *Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34.

Vries, P. (2013). Decline of the West– Rise of the East? *Journal of Modern European History, 11*(3), 315-328. doi:10.17104/1611-8944_2013_3_315